

УДК 811.112.2*38

Сахарчук Я.В., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

Сахарчук Яна Володимирівна – викладач німецької та англійської мови МДГУ ім. Петра Могили. До кола наукових інтересів входять лінгвістика, стилістика, семантика

Метатропія в афоризмах Карла Крауса

У статті розглянуто основні принципи вивчення ідіолекту письменника через призму метатропії, окреслено стратегічні напрямки аналізу ідіолекту австрійського письменника Карла Крауса на прикладі його афоризмів.

The article is devoted to the main principles of analysis of the author's individual dialect in connection with methatropy. The important trends of considering the individual dialect of an Austrian writer Karl Kraus are underlined on the example of the writer's aphorisms.

Зміна об'єктоцентричної парадигми на антропоцентричну в стилістиці тягне за собою розгляд перш за все особливостей індивідуального мовлення. Тут найбільш активними є дві категорії: ідіолект та ідіостиль. Під *ідіолектом* розуміють сукупність створених певним автором текстів у хронологічній послідовності. Ідіостиль – це сукупність глибинних текстопороджувальних доміант і констант певного автора, що визначили появу цих текстів саме в такій послідовності. Інші дослідники визначають ідіолект як індивідуальну мову, мовні навички даного індивіда в певний період часу, його мовні здібності та звички [7]. «Індивідуальний стиль – це структурно єдина і внутрішньо пов'язана система засобів і форм словесного вираження» [2]. Відмічається також і те, що встановлення системи смислів, які притаманні автору і які відрізняють його від інших, виявляє його пристрасть до відображення тих чи інших реалій об'єктивної дійсності і характеру їх відношень, тобто образ, картину світу даного автора.

Поняття ідіолекту в останній час перебуває в центрі уваги лінгвістичної поетики. Це пов'язано з постійним зростанням інтересу до питань індивідуальної мовної творчості. Інтерес до особистості в мові, або до «мовної особистості», супроводжував мовну творчість протягом більшої частини її історії, але домінуючим він вперше став в епоху романтизму, коли з'явилися визначення (В. фон Гумбольдт) та конкретні описи ідіостилів. «Мовна особистість» повинна розглядатись у

всій багатоманітності її проявів. Літературний твір утворює єдиний мовний простір, межі між окремими сферами якого розуміються з єдності його внутрішньої форми. Ці закони внутрішньої зв'язності вимагають виділення тих інваріантних семантичних одиниць, які б відображали метамовний характер творчого мислення та визначали суб'єктивне ставлення автора до навколишнього світу [6].

Незважаючи на різноманітні підходи, ще й досі немає єдиної позиції як у визначенні характерних рис категорії ідіолекту, так і у вживанні самого терміну (ідіолект, ідіостиль, стиль, індивідуальний стиль, стильова манера).

Авторська індивідуальність найбільш помітна в художніх текстах, як на рівні проявлення авторської свідомості, її морально-етичних критеріїв, так і на рівні літературної форми, ідіостилю.

Індивідуальність проявляється у використанні оціночних, емоційно забарвлених та експресивних мовленнєвих засобів. Така забарвленість може виникнути в результаті особливого сприйняття об'єкта; індивідуальні оціночні конотації можуть бути викликані й особливим, критико-полемічним способом викладу, коли автор виражає особисте ставлення до предмета, що обговорюється. В такому випадку саме вираження думки є втіленням індивідуальності.

У стилістиці ХХ століття поняття «індивідуального стилю» і «мовної особистості» передусім пов'язують з іменем В.В. Виноградова, хоча паралельний розвиток ідей цілісного опису творчої мовної особистості

можна знайти і в працях Р.О. Якобсона, Ю.Н. Тинянова, М.М. Бахтіна, Б.М. Ейхенбаума, В.М. Жирмунського. Тому ця тема була і залишається актуальною для розгляду.

У творчості одного автора можуть виділятися тексти, між якими встановлюється відношення семантичної еквівалентності за різними текстовими параметрами: структурою ситуації, єдністю концепції, композиційними принципами, подібністю тропеїчної, звукової, ритмічної організації. Звичайно серед різних таких текстів знаходиться один, який виступає в ролі метатексту по відношенню до інших; у деяких випадках ці тексти складають текстово-метатекстовий ланцюжок, взаємно інтегруючи смисли одне одного і прояснюючи поверхневі семантичні перетворення кожного з них. Особові (інваріантні) семантичні комплекси можна назвати метатропами (метатекстовими тропами). Під метатропом розуміється те семантичне відношення адекватності, яке виникає поміж поверхово різними текстовими явищами різних рівнів у межах певної художньої системи. Тому метатропи і визначають напрямок аналізу індивідуального стилю, адже саме від них залежать його особливості. В типологічному аспекті можна виділити ситуативні, концептуальні, композиційно-функціональні і власне операціональні метатропи, які в сукупності утворюють ієрархічну і при цьому замкнуту систему залежностей, що породжують авторську модель світу. Схожі операціональні одиниці виділяє Д.Є. Максимов, називаючи їх поетичними інтеграторами і вважаючи, що у своїй сукупності вони перетворюють творчість окремого митця слова на нерозривний зв'язок – “ієрархію інтеграторів” [9].

Розглянемо більш докладно види метатропів. *Ситуативні метатропи* – це певні референтивно-мисленнєві комплекси, що продиктовані внутрішньою смисловою необхідністю і слугують моделлю для внутрішніх мовних ситуацій. Вони мають відповідності в реальній та уявній ситуаціях [10].

Концептуальні метатропи – це деякі сталі мисленнєво-функціональні залежності, які утворюють та синтезують обернені ланцюжки “ситуація – образ – слово”, а також створюють з окремих референтивно-мисленнєвих комплексів цілісну картину світу. Це глибокі світоглядні джерела і резерви, що підтримують всю систему образів і законів форми; це внутрішні константи, постійні, що повторюються за всіма варіаціями і є присутніми в якості обов'язкової складової частини змісту.

Операціональні метатропи – мають вигляд детермінант, що безпосередньо корелюють з суб'єктом свідомості та мовлення. До них

відноситься референційна пам'ять слова, комбінаторна пам'ять слова, ритміко-синтаксична пам'ять слова, яка включає, серед іншого, пам'ять рими.

Композиційні метатропи утворюють так званий “тимчасовий контрапункт” як віршових, так і прозаїчних творів. Вони забезпечують зв'язність тексту, використовуючи різні види пам'яті слова як матеріал і переводячи ситуативні й концептуальні функціональні залежності в лінійну послідовність.

Поняття ідіостилу пов'язується, передусім, з певним відбором мовних засобів (слів), способами їх комбінування, взаємодії, а також з частотністю їх вживання, причому істотно важливим є те, що об'єктом дослідження повинна слугувати лексика, яка характеризує автора. Тому дослідження ідіолекту письменника – це, фактично, дослідження його стилю. Під мовним стилем розуміється історично складена, внутрішньо організована система мовних форм, їх значень та функцій, що виникає на основі синтезу двох основних функцій літературної та народно-розмовної мови: комунікативної та когнітивної.

Мовний стиль твору являє собою органічну цілісність, не тільки внутрішню, але й зовнішню, мовну, що не зводиться до суми частин цієї цілісності. За висловом Бахтіна, мова завжди є слугою і ніколи не є метою, вона слугує пізнанню, мистецтву, практичній комунікації [1]. Мова сама по собі впорядкована і оформлена, при функціонуванні вона слідує власним шаблонам і разом з тим представляє тому, хто говорить чи пише, достатньо індивідуальної свободи для вияву своєї особистості у всіх її проявах та зв'язках. Але ця “свобода” може здійснюватися тільки завдяки знайомій кожному впорядкованості та оформленості природної мови. Мовний матеріал має свій “емоційний тембр”, свій “асоціативний ореол”, несе певний психічний ефект, певні експресивно-оціночні обертони. Ці обертони сприймаються нами, вони не мають своїх знаків у мові, вони накладаються на головний семантичний зміст, утворюючи висловлювання другого порядку. Такі конструкції другого порядку, що виникли на основі первинних висловлювань, виражених за допомогою системи знаків природної мови, називаються в лінгвістиці конотаціями. Конотації – це соціально-людські змісти, які присутні в мовному матеріалі, спираються на колективний досвід використання мови та відображають багато типових рис культури епохи. В мові стилістичним матеріалом є не образи, відтінки почуттів, оціночні конотації і т. д., а здатність на цій основі створювати загальну експресивність тексту, тобто загальний настрій тексту, засіб реалізації прагматико-естетичної

функції тексту; не діалектизми, професійна лексика, архаїзми і т. д. складають стилістичний матеріал, а їх здатність створювати відповідні колорити – територіальний, соціальний, історичний як засоби оптимізації прагматичного та естетичного впливу; не просто синтаксичні структури, їх об'єм, членування, порядок слів, а їх ритмічні, темпові, мелодійні властивості [5].

У процесі сприйняття об'єкт відображення представляється суб'єкту в різних аспектах, вибір аспекту залежить від практичних цілей та інтересів суб'єкта. Відбиток суб'єктивності при осмисленні, розумінні об'єкту відображення визначається багатьма соціальними, ідеологічними та спеціально методологічними настановами.

Слова повинні мати з відповідним явищем дійсності міцний смисловий зв'язок, а оскільки такий зв'язок є обов'язковим, то їх комбінація повинна виражати ставлення того, хто говорить, до явища дійсності в даний момент. Для завдань найменування елементів дійсності і вираження актуального ставлення того, хто говорить, кожній мові й кожній епосі властиві свої власні засоби вираження. Ці засоби відрізняються від аналогічних засобів іншої мови та іншої епохи не тільки зовнішнім видом – формою, а й смисловим змістом та емоційним забарвленням. Кожна мова, сприймаючи дійсність по-своєму, оформлює її у відповідності до своєї власної системи знаків. Тому кожна мова досить оригінальна у відображенні дійсності й містить у собі немалою кількість особливостей, які неможливо відтворити в іншій мові.

Мовній системі як абстракції протистоять конкретні результати окремих висловлювань. У висловлюваннях реалізуються можливості виразності, які надаються мовною системою щоразу для конкретних завдань з певним впливом. Кожне висловлювання має свій власний речовий зміст і виникає із своєї рідної ситуації. В кожному висловлюванні відображається актуальне ставлення того, хто говорить, до дійсності і його ставлення до слухача. Це стосується однаковою мірою як відрізок щоденного мовлення, так і відрізок з проповіді або наукового викладу. Необхідно пам'ятати, що смислова структура висловлювання являє собою дещо своєрідне у порівнянні з виразними можливостями мовної системи, які в ній реалізовані. Ця різниця обумовлена індивідуальними явищами дійсності, з якими тісно пов'язано висловлювання, тоді як мовна система як абстракція не має до них безпосереднього відношення.

Вибір слів як носіїв мовного найменування, який є однією з основ кожного висловлювання,

грає не меншу роль у створенні стильових цінностей. Від вибору слів залежить точність стилю викладу, і значною мірою вибір слів сприяє ясності стилю, хоча стилістична зв'язність більшою частиною є наслідком абсолютно інших факторів. Ситуація, що визначає стиль, включає в себе три важливих фактори: мовний матеріал, особистість того, хто говорить або пише, а також мету, що стоїть перед ним. З точки зору цих трьох факторів, ми можемо розрізнити стиль вихідної мови, стиль авторської індивідуальності і стиль функціонального об'єкта. Однак у дійсності всі вони нерозривно пов'язані, і на всіх цих стилях відбивається стилістичний матеріал і стилістичні можливості. Так, індивідуальний авторський стиль виникає тільки на основі стилістичних можливостей вихідної мови і в межах, визначених стилістичними можливостями об'єкта, що функціонує, і, навпаки, характер і об'єм цих обох можливостей наявний завдяки реалізації авторської індивідуальності.

Важливою є різниця між стилем індивідуальним, тобто засобом прояву в мовній будові виражальних здатностей того, хто говорить або пише, авторської індивідуальності, і стилем функціональним, тобто способом, за допомогою якого мовна побудова відповідає виражальним вимогам даного об'єкта. Індивідуальний стиль є індивідуальним якраз тим, що несе відбиток окремої особистості. Стиль функціональний, навпаки, є чимось загальним, тому що вимогам, що висувуються функціональним об'єктом до мовної побудови з боку виразності, повинно відповідати все, метою чого є цей об'єкт. Основними стилістичними факторами є: вихідна мова, авторська індивідуальність і функціональний об'єкт. Про стиль говорять тоді, коли ці три фактори проявляються характерним чином, а це можливо передусім у зв'язних мовних появленнях.

Умова, від якої залежить досконалість стилю того чи іншого висловлювання, носить не мовний, а смисловий характер. Неможливо говорити чітко та ясно про те, чого ми не знаємо. Однак просто добре знати предмет недостатньо. Важливо також вміти правильно його називати. Пошуки точної назви часто означають вибір її з двох чи трьох назв, які вже існують у мові. Окремі назви в такому випадку відрізняються одне від одного специфічними особливостями, іноді ця різниця полягає тільки в непомітних відтінках значення, іноді актуалізується в окремих випадках і одне слово замість іншого можна вживати без помітних змін у смислі речення чи його стилістичному забарвленні.

Для того, щоб дослідити особливості індивідуального стилю письменника з погляду

метатропії, необхідно проаналізувати декілька окремих творів цього автора. В творчості окремого автора виділяються тексти, між якими встановлюється відношення семантичної еквівалентності за різними текстовими параметрами: структурою ситуації, єдністю концепції, композиційними принципами, подібністю тропеїчної, звукової та ритміко-синтаксичної організації. Що ж стосується афоризмів, то кожний з них можна назвати окремим текстом, що виявляє індивідуальність автора, його світовідчуття, а також стильову манеру письма з її багатшаровістю, контрастністю слова, внутрішньою структурою фрази [11]. І це не дивно, адже, згідно з енциклопедичним визначенням, афоризм (у перекладі з грецької означає “відмежовувати”, “відривати”, “визначати”) є думкою, вираженою в канонічній, відточеній, образній формі, думкою, що отримала характер самостійно існуючого висловлювання [14]. Чим більш талановитим є художник слова, тим більш просторим є поле його роздумів про гострі соціальні та особистісні проблеми його часу і тим складніше зробити однозначні висновки з цих роздумів. Домінантою аналізу тут має бути виявлення індивідуальності автора.

Звернення до афористичної спадщини допомагає зрозуміти масштаби людського мислення, ті критерії та міру, з якими автори підходили до оцінки сучасної їм реальності. В нашу епоху афористика як жанр мовного мистецтва характеризується високою розвиненістю. Частково популярність афоризмів у наш час можна пояснити тим, що людина в ХХІ столітті “перенавантажена інформацією”, тому особливо цінує твори найбільш короткого жанру, афористику – своєрідний синтез образності та думки. Справедливо вважається, що афоризми за своєю силою впливу іноді не поступаються більш об’ємним літературним жанрам. Проте вічні моральні категорії сприймаються і тлумачаться письменниками-афористами сучасного світу не завжди однаково, адже сфера духовної творчості представляє собою арену зіткнення естетичних понять. Афоризми, поряд із мініатюрами, максимами, сентенціями, апофегмами належать до малих епічних форм. Це вислови індивідуально-творчого походження, які є закінченим творінням, що має незалежний та самостійний смисл. Зібрані разом, такі лаконічні вислови називаються афористикою. Серед них виділяються афоризми Сократа, Лукіана, Геракліта, Конфуція, Гете, Ларошфуко та ін. Розвиток афористики продовжується протягом усієї історії людства у всі часи й у всіх землях. Разом з літературними творами великих форм, афоризми різними шляхами вливалися в

культурне спілкування між народами, стаючи фактом духовного життя інших народів і, таким чином, набуваючи загальнолюдського значення. Серцевиною афоризмів, їх фокусуєним центром була і залишається людина з її складним і повним протиріч духовним світом, творчими прагненнями, ідейними пошуками, безперервною боротьбою, падіннями та злетами, ненавистю та любов’ю.

Вагоме місце серед світової афористичної спадщини займає доробок австрійського прозаїка, поета і драматурга Карла Крауса, перші збірки афоризмів якого побачили світ у 1909 році. Афоризмам Крауса притаманні повнота і закінченість того, що виражається, тобто сутнісне значення висловлювання. Іншими словами, невід’ємною рисою його афоризмів є розумна основа, внутрішній зміст виразу, як наприклад: “Талант – це часто недолік характеру”, або: “Наслідуюч краще, аніж обманщик” [13]. Вони впливають на свідомість завдяки оригінальності думки або ідеї, що виражається, а також глибині та точності спостереження, а також несподіваності судження. Істотна особливість афористики Крауса – стислість мовних засобів, їх надзвичайна лаконічність, при найбільшій, максимальній ясності смислу. Їй притаманна образність мовлення, художня виразність лексичних значень. Афористичні образи – це завжди ланцюжок складних роздумів. Різноманітні життєві явища втілюються в досконалу форму, знаходять особливі мовленнєві барви, особливу стильову манеру.

За висловом самого Карла Крауса, “афоризму не обов’язково бути правдивим, він повинен бути вищим за правду, він повинен перевершувати її одним реченням” [13]. Отже, логічно зробити висновок, що кожен афоризм сам по собі є вже самостійно існуючим текстом, а тому є особливо цікавим матеріалом для дослідження з погляду метатропії. Відношення, яке виникає між афоризмами К. Крауса, за аналогією з тим, яке виникає між текстами різних авторів, може бути назване автоінтертекстуальним. Афоризми Крауса складають текстово-метатекстовий ланцюжок, взаємно інтегруючи смисли одне одного і пояснюючи поверхневі семантичні перетворення кожного з них.

Встановлення системи смислів, які притаманні автору і відрізняють його від інших, виявляє пристрасть Карла Крауса до відображення певних реалій об’єктивної дійсності й характеру їх відношень, представляючи собою за сутністю образ, картину світу даного автора.

Інваріантний код смислопородження може міститися і в окремому тексті. Цей код залучає в

Література

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 423 с.
2. Виноградов В.В. Проблемы русской стилистики. – М.: Высшая школа, 1981. – 320 с.
3. Гальперин И.Р. Опыты стилистического анализа. – М.: Высшая школа, 1968. – 62 с.
4. Гаспаров М.Л. Художественный мир писателя: тезаурус формальный и тезаурус функциональный. – М., 1988. – 86 с.
5. Гумбольдт В.фон. Избранные труды по языкознанию. – М.: Процесс, 1984. – 397 с.
6. Жолковский А.К. К описанию смысла связанного текста // Предварительные публикации ИРЯ РАН. – Вып. 61. - 1974. – 123 с.
7. Золян С.Т. От описания идиолекта – к грамматике идиостиля. – М., 1989. – 65 с.
8. Иванова Т.Н., Брандес О.П. Стилистическая интерпретация текста. – М.: Высшая школа, 1991. – 143 с.
9. Максимов Д.Е. Поэзия и проза Александра Блока. – Л.: Советский писатель, 1981. – 552 с.
10. Фатеева Н.А. Семантические преобразования в прозе и поэзии одного автора и в системе поэтического языка // Очерки истории языка в русской поэзии XX в. – М., 1995. – С. 28-61.
11. Федоренко Н.К. Афоризм как жанр словесного искусства. – М., 1991. – 34 с.
12. Якобсон Р. Работы по поэтике. – М., 1987. – 245 с.
13. Kraus Karl. Aphorismen. / hrsg. von Christian Wagenknecht. – 2002. – 542 S.
14. www.krugosvet.ru/articles/76/100765